

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika.

FRAZELOGIJOS PATEIKIMAS MATO SLANČIAUSKO ŽODYNE¹

The phraseology presenting in the dictionary
of Matas Slančiauskas

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama frazeologija ir jos pateikimas Mato Slančiausko ir jo bendradarbių užrašytos pasakojamosios tautosakos leksikos žodyne (toliau SŽ). Remiantis lietuvių, latvių, anglų, vokiečių ir rusų kalbininkų požiūriu į frazeologizmus, teigiama, kad rengiamuose istoriniuose, tarmių ir šnektų, net dabartinės kalbos žodynuose šalia tradicinių frazeologizmų gali būti pateikti ir stabilieji žodžių junginiai.

ANNOTATION

The article deals with the principles of presenting phraseology in the dictionary of folk narratives recorded by Matas Slančiauskas and his assistants (further – SŽ). Analysis of the views of various Lithuanian, Latvian, Russian, English and German linguists allows suggesting that not only traditional phraseologisms, but also stable word combinations ought to be distinguished in historical dictionaries as well as dictionaries of dialects, subdialects and even modern language.

¹ Slančiausko žodyno (toliau SŽ) medžiaga rinkta nuo 2001 m. iki 2005 m. Nuo 2011 m. iki 2012 m. jis rengtas kaip Valstybinės lietuvių kalbos komisijos projektas *Lietuvių tarmės XIX a. pab. – XX a. pr. rašytiniuose šaltiniuose: tarminė Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika* (sutarties Nr. K-12/2011).

ESMINIAI ŽODŽIAI: semantinis ir stilistinis frazeologizmo skyrimo kriterijus, leksinė ir gramatinė frazeologizmo sudėtis, tradicinis frazeologizmas, stabilūs žodžių junginys.

KEYWORDS: semantic and stylistic criterion of phraseologism distribution, lexical and grammatical composition of phraseologism, traditional phraseologism, stable word combination.

0. ĮVADAS

Matas Slančiauskas ir jo pagalbininkai pasakojamosios tautosakos tekstus daugiau kaip prieš šimtą šešiasdešimt metų yra užrašę iš Jonišchio apylinkėse gyvenusių pateikėjų. Slančiauskas pažangesnius savo krašto žmones skatino rinkti tautosaką, liaudies medicinos receptus, atsiminimus, burtus. Iš Slančiausko pagalbininkų minėtini: lietuviškų knygų platintojas, eilėraščių kūrėjas Jonas Trumpulis (gimęs 1862 m. Sargūnų k. (Jonišchio vlsč.), miręs 1943 m. liepos 20 d., palaidotas Prankiškių kapeliuose, Daunoravičių k., netoli Sargūnų); tautosakos rinkėjas ir prisiminimų, apsakymų, vaizdelių autorius, išleidęs JAV knygą *Gimtinės takais* (1968), Pranas Narvydas (1882 m. birželio 1 (13) d. Trumpaičiuose (Jonišchio vlsč.) – 1976 m., palaidotas Niujorke); geras pasakotojas, užrašęs ne vieną ilgą pasaką, Juozapas Stonevičius (1849 m. Bučiūnų k. – 1901 m. liepos 19 (rugpjūčio 1) d., palaidotas Gruzdžių kapinėse); buvęs ne tik tautosakos rinkėjas, bet ir Vilniaus Seimo atstovas, pažangaus Lietuvos jaunimo sąjungos būrelio iniciatorius Jonas Lideikis (1891 m. Ražų k. (Gruzdžių vlsč.) – 1927 m. gegužės 26 d., palaidotas Gruzdžių kapinėse); tautosakos rinkėjas Pilypas Grigutis (1876 m. birželio 7 (19) d. Trumpaičių k. – 1967 m. kovo 24 d., palaidotas Rudiškių kapinėse šalia savo draugo ir mokytojo Slančiausko); Steponas Strazdas, užrašęs keletą tautosakos kūrinių, anot Norberto Vėliaus, kilęs iš Vaškų parapijos (Pasvalio r.), bet ilgą laiką gyvenęs Jonišchio ir Žagarės apylinkėse².

Taigi Slančiausko žodyne (toliau SŽ) atspindėta ta lokalioji leksika ir frazeologija, kurią vartoti gali ne visa tauta, bet tam tikra kalbinė bendruomenė, susieta teritoriniu, religiniu, ekonominiu, paprotiniu ryšiais. Keičiantis laikmečiui, kinta ir tos kalbinės visuomenės vartojama frazeologija: dalis jos lieka rankraščiuose ar spaudiniuose, dalis nueina į užmarštį kartu su ją vartojusia visuomene, dalis išlieka aktyvios vartosenos (turima galvoje šnektą, patarmė ar tarmė, kuriomis tebekalba visuomenė).

0.1. Tyrimo tikslas ir darbo metodika

Straipsnio tikslas – išnagrinėti SŽ frazeologiją ir aptarti Jonišchio apylinkėse vartotų tradicinių frazeologizmų ir stabilijų žodžių junginių pateikimą SŽ. Naudota metodologija – platesnis požiūris į frazeologizmus ir stabilijų žodžių junginių išskyrimas – galėtų būti aktuali istorinių, šnektų ir tarmių, net dabartinės kalbos žodynų rengėjams. Iš stabilijų žodžių junginių kalbos istorikai galėtų spręsti ne tik apie frazeologijos raidą, bet ir jos kaitą tam tikru laiku. Be to, stabilieji žodžių jun-

² Plačiau žr.: Vėlius 1974: 9–36; 1975: 7–20; 1985: 7–34.

giniai yra tam tikras frazeologijos šaltinis, nes stabilūs žodžių junginys, susidarius palankioms kalbinėms aplinkybėms, visada gali tapti tradiciniu frazeologizmu.

Rengiant SŽ remtasi gretinamuoju tyrimo metodu. Frazeologizmų raiška ir réikšmės lygintos su *Frazeologijos žodyne* ir *Lietuvių kalbos žodyne* (I–XX tomas) pateikiamais, galima sakyti, tradiciniais frazeologizmais. SŽ medžiaga iškelė ir nemažai svarstyti problemų, plg.: koku frazeologizmų atrankos kriterijumi remtis; ar tie junginiai, kurie SŽ vartojami kaip stabilūs junginiai, gali būti frazeologizmai; kaip nustatyti ribą tarp tradicinių frazeologizmų ir stabilijų žodžių junginių; pagaliau, kaip suderinti kalbininkų tradicinį ir netradicinį požiūrį į frazeologizmus (plačiau žr. 0.2).

Galbūt ne į visus klausimus pavyko atsakyti, bet, autorės požiūriu, SŽ frazeologiniai junginiai, jų sinonimai ir variantai (plačiąja prasme), pateikiami straipsnyje, ir iškeltos problemos gali būti naudingos leksikografams, leksikologams. Tuo tikslu autorė ir parengė šį straipsnį, tikėdamasi, kad jis vertas leksikografų diskusijų frazeologizmus, dėl kurių apibrėžties ir vartosenos, ypač rengiant tarmių, šnekų ir kitus žodynus, atrodo, dar yra ką pasakyti.

0.2. Tiriamoji medžiaga

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Slančiausko (1850 m. vasario 21 d. – 1924 m. kovo 11 d.) ir jo pagalbininkų užrašyta tautosaka iš vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės šiaurinio ploto – Jonišio apylinkių.

Rankraštinė Slančiausko ir jo pagalbininkų tautosakos rinkinių, sudarytų 1866–1895 m., pagrindu publikuoti trys leidiniai: *Šiaurės Lietuvos pasakos* (1974), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai* (1975), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos* (1985). Medžiaga rinkta iš minėtų leidinių. SŽ straipsniuose pateikta per 580 frazeologinių junginių, iš jų per 380 tradicinių frazeologizmų ir per 200 stabilijų žodžių junginių.

Primintina, kad frazeologizmų iš minėtų vietų jau yra patekę į *Lietuvių kalbos žodyną* (toliau LKŽ) ir *Frazeologijos žodyną* (toliau FŽ), tačiau toli gražu ne visi, o parengto SŽ medžiaga turėtų ne tik papildyti, bet ir išryškinti frazeologizmų sinonimus ir jų vartoseną.

Pavyzdžiui, SŽ pateikiami frazeologizmai su žodžiu **kar̃tas** papildytų LKŽ ir FŽ naujais junginiais, plg.: **ant karto** „tuojau pat“; **ant vieno karto** „tuojau, staiga“; **katrą kartą** – „nuolat“³.

³ *Gi ant karto tos sakyklos dugnas bildu bildais ir iškritęs, o pati poni grapienė smukt ir išsmukus į apačią. ŠLP 382 Tai, į antrapus sienos išėjęs, pamieruok tiesiai į tą vietą ir durk, tai ta ragana bus ant vieno karto pagaliam. ŠLSA 229 – Aš išvirsiu ant vieno karto vienam katile dvylika patrovų, tiktai man po veselės atiduok tamsta tą žiedą, kur tamstos duktė tur ant piršto. ŠLSA 150 Vyrs ir atsakydavęs koki žodį už motiną savo: kad senatvė, be dantų, nebeįkand, ji kol suvobulioj, ir vel tylėdavęs – ar vajavosis katrą kartą su pačia. ŠLSA 70*

Antai LKŽ prie žodžio **kařtas** nurodyti šie frazeologiniai junginiai: **iř kařto** adv. 1. „iř pradžių“ 2. „vienu kartu, vienu sykiu, tuo pradėjimu“; **iř pat kařto** adv. „iř pat pradžių“; **kaip kařtas** adv. „tikrai, kaip sykis, kaip tik“; **kařtas iř kařto** adv. „kartkarčiais, tarpais“; **kařtas nuo kařto** adv. 1. „žr. kartas iř karto“ 2. „nustatytu laiku, reguliariai“; **kařtų kařtais** adv. 1. „daug kartų, dažnai“ 2. „kartkartėmis“; **kas kařtas** 1. adv. „kiekvienąkart“ 2. prt. „vis“; **kitą kartą** adv. 1. „seniau“ 2. „kartais, kai kada“; **lig su tuo kartu** adv. „tuojau pat“; **nė tam kařtui** adv. „visai, visiškai“; **pagedimo kařtas** „pagedimas, pasiutimas“; **vieną kařtą** adv. „kadaisė“⁴.

FŽ papildo LKŽ pateiktus frazeologizmus šiais: **kařtas kartėmis** „labai dažnai“; **kařtų kařtais** 1. „dažnai“ 2. „kartkartėmis“; **iř kařtas kařčių** „pradžioje“; **kitais kařtais** 1. „kadaisė, kitados“ 2. „kartais, kai kada“; **šiám kařtui** 1. „sakoma atsiveikinant“ 2. „anksčiau“; **tám kařtui** 1. „laikiniai“ 2. „nedaug, truputį“ 3. „sakoma atsiveikinant“; **vienas kařtas nemeluoja** „įkliūva (po daugelio išsisukinėjimų), įvyksta tai, kas turi įvykti, neįmanoma išsisukti“; **iki su tuo kartū** „tuojau pat“; **iř pat kařto** „nuo pradžios“; **per ariamą kařtą** „labai“; **kařtas prie kařto** „retkarčiais“; **sulig tám kařtui** „labai trumpam“; **sulig tuo kartū** „labai trumpam“⁵.

SŽ iškelti frazeologiniai junginiai (sinonimai) **iřleisti žinias** „pranešti, skleisti informaciją“; **nuginti žinią** „skubiai pranešti, pasakyti“; **(pa)duoti žinią** „pasakyti, pranešti“ taip pat papildytų LKŽ ir FŽ medžiagą⁶.

⁴ LKŽ V 330–331. Plg.: *Iř kařto prižadėjo padėti, o paskui persimislijo ir neatėjo*. Glv. (Dbk., Slm., Skp., Brž., Ut., J. Balč.) *Kad išgelando peilį, tai iř kařto nupiovė*. Rd. (Brž., Vb., Slm., Skp., Dbk.) *Iř kařto sunku atsiminti ir pasakyti*. Skp. (Glv., Rd., Dbk.) *Ař darbą iř pat kařto mėgau*. Skdv. (Šts.) *Kaip kařtas taip ir bus*. Tvr. (Ad.) *Kařtas iř kařto pašėrei, ir teenie sau*. Užv. *Šuo tik šokinėjo aplink jį ir kartas nuo karto lyžteldavo jo rankas*. rř. *Ans valgo kařtas nuo kařto tris sykius ant dienos*. J. *Ar ne kartų kartais prieš tą jau nusikalta?* PG. *Kas kartas jie jautėsi vis silpnesni*. rř. *Saulėlė, kildama kas kartas aukštyn, plėšės per miglą ir kas kartas karščiau kaitino*. Žem. *Mūsų žmonės da biauoresni kitą kartą*. Ėr. *Lig su tuo kartū užmirštu pasaką*. Nt. *Ař šilkinių drabužių nė tam kařtui nenoriu*. Vks. (rř.) *Pagedimo kařtas – kad man pasitaikė pripotkas!* Sdb.

⁵ FŽ 272–273. Plg.: *Varė po tuos daktarus, komisijas kartas kartėmis*. Trk. *Kartų kartais prygrąžai yra dėti tiems batams*. Šts. *Iř kartas karčių vaikas duonos prašė*. Lk. *Tam kartui užteks, o paskui vėl ieškosiu*. Skr. *Duonos turiu tam kartui*. Pn. (Sl., Všn., Kpč.) *Tam kartui tada*. Slm. *Vienas kartas tikt nemeluos*. C. (Rm., Žem., Sln.) *Nevyksta iř pat karto*. Šts. (Skdv.) *Klaseje kartas nuo karto pasigirdavo prunkštimas*. Avyž. (Pt., rř.) *Prigėręs buvau per ariamą kartą*. Šts. *Jam viskas sulig tam kartui*. Grž. *Iřvarė tą kvailį į Šiaulius, prižadėjo padėti namie darbuoties – sulig tuo kartu prižadai*. Žem.

⁶ *Sodžiaus žmonys susibėgė pasiklausę, davę esesorii ir uredninkui žinią*. ŠLSA 31 *O gospadinė davus žinią klebonui, kiek tas svėtys išgėrė degtinės*. ŠLSA 89 *Tuoj jis davęs žinią kuningams, ir daugiaus žmonių ten susirinkę*. ŠLSA 93 *Tuo tie vaktininkai saldota karaliui padavę žinią, kad toks ir toks su meška atvažiavo ir velniuks par kučierių*. ŠLSA 268 *Nu, tuoj jie tas duris uždarę ir tuoj dvaro tiem ponam davę žinią*. ŠLP 133 *Tie ponai tuoj padavę į kitas bažnyčias kitiems kuningams žinias, kad tuoj suvažiuotų*. ŠLP 133 *Tuoj davęs tas karalaitis žinią tai karalaitėi, kad toks ir toks karalaitis pas ją atvažiavo ženytis*.

Su žodžiu **žinià** LKŽ pateikti šie frazeologiniai junginiai: **be Diėvo žiniōs** 1. „labai daug“ 2. „labai“; **be [gālo] žiniōs** „labai“; **kójoms (į kójas) žinią [dúoti]** „bėgti, sprukti“; **nėrà žiniōs [kíek]** „labai daug“; **pādams žinią [dúoti]** „apie pasirengimą bėgti“; **su žinià** 1. „mažai, per daug negalėti reikštis“ 2. „numatoma, apskaičiuojama“; **visoje žinioje** „tikrai“; **žinioje [žiniōn] eiti** „sektis“⁷.

FŽ frazeologiniai junginiai, papildantys LKŽ medžiagą, būtų: **Jobo žinia** „nelaimės pranešimas“; **į žinią** „aiškioje vietoje, kad nereikėtų ieškoti“; **žiniōs nērà** „neaišku“⁸.

SŽ frazeologizmas **kaip su viedru verčia** ‘smarkiai (lyja)’ tiktų į draugę prie žodžio **viėdras** LKŽ ir FŽ pateiktam junginiui **kaip iš viėdro** „smarkiai (lyti)“⁹.

Iš Slančiausko raštų į LKŽ yra patekę ne vienas frazeologizmas, bet, tarkim, prie žodžio **būrỹs** nei LKŽ, nei FŽ nepateikia jokie frazeologinio junginio, o rengiamame SŽ jų esama ne vienas, plg.: **ant to būrio** 1. „tuomet“; 2. „netikėtai“; 3. „tada“; **ant vieno būrio** „staiga“; **kitą būrį** „kartą, sykį“; **kitu būriu** „kitados, kadaise“; **nuo to būrio** „tada“; **tam būriui** „tuo kartu, minutėlei“; **tuo būriu** „tuomet“¹⁰.

ŠLP 252 *Anoji tuoj davus šiam žiniq, kad atiek šį vakarq.* ŠLP 252 *Iš vaisko tuoj davę žiniq, da jis neparėjo namo – jau jo ir tyko.* ŠLP 358 *Tai jis išleidęs žinias po srietq, kad kas pamatys kur du vilku bėgijojant baltom pakaklėms, tegul nebijo, ale tegul šauk vardais Jonu ir Petru, tai jie pradėsiq šnekėti.* ŠLSP 55 *Poni, išgirdus, kad Mikalojus žad eiti sudiev sakyti, nuginė žiniq į kleboniq, kad žad ateit Mikalojus – tegul ponas ratavojas.* ŠLSP 173

⁷ LKŽ XX 629–632. Plg.: *Pripylė be Diėvo žiniōs.* Švnc. (Ds.) *Be Diėvo žiniōs atšalo.* Dglš. (Kp., TDriV262(Prng.)) *Be žiniōs piktas.* Aln. (BŽ131., Švnc., S. Dauk.) *Kai jis pradėjo rėkt, tai aš tik kójom žiniq ir pasprukau.* Mrj. (Krš., Vdk.) *Kad aš sveikatos turėč, tai aš da nēr žiniōs kq padaryč.* Sug. (Smal., Rš., Lb.) *Pādam žiniq – ir lėk namo.* KzR. *Ir kapeika mums tat yr su žinià.* Grd. (Pv.) *Ūbago poteriai su žinià.* Šl. (LTR (Mrc.), Krš.) *Ka ryt neparvažiūsiu, tai poryt visōj[e] žiniōj[e] parvažiūsiu.* Jnš. *Pasakos labiau jam žinion eidavo.* Krs. (LTR (Brž.), Brž., J. Jabl. (Kp.))

⁸ FŽ 2001: 873. Plg.: *Nēr žinios, kaip čia bus.* Vj. (Ds.) *Tas pakulas padėk į žiniq.* Lkv. *Jobo žinios.* Pt.

⁹ *O lauke girdėtis baisiausia audra: žaibai, perkūnija, lytus kai su viedru verčia.* ŠLSA 108; FŽ 831; LKŽ XIX 124. Plg.: *Pilia kaip iš viedro.* Krs. (Trgn., Slm., Rod., Pns., Dglš.).

¹⁰ LKŽ I 1086 (pavyzdžiai su galimais frazeologizmais jame pateikiami aiškinant reikšmes); FŽ 112. SŽ: *Tas vyrs ant to būrio parėjo namo, pavirto ir numirė.* ŠLSA 133 *Ji ir ėmus jam sakyt, o ir svečiai ant to būrio suėję į seklyčiq.* ŠLP 130 *An to būrio ir atėjęs ubagais tas viršininkas, katras buvo pardavęs tq šuni ponui.* ŠLSP 282 *O to pono sūnus buvęs kito gubernijo par gubernatorių ir ant to būrio buvęs atvažiavęs pas tėvq į aplankius.* ŠLSP 220 *Išvertę [mėsq], ir atėję ant to būrio du ubagai.* ŠLP 163 *Eidams galvq nulenkęs ir giliose misliose įsileidęs, ant vieno būrio žiu! – išgirdęs didelį trenksmą muzikų.* ŠLSP 37 *Teip ir vel kitq būrį prabavoj – vis teip ir teip.* ŠLSP 304 *Kitu būriu, eidams pro piemenis, pamatęs tq mergičkq.* ŠLSA 68 *Kitu būriu ežys radęs mėsos čielq arklį.* ŠLP 39 *Tai nuo to būrio ir užgynę senuosius žudyt.* ŠLSA 171 *Šuva sakqs [vilku] – Tylėk, jau pirma, kaulus kremtant, dyvojios, ko tiktai nepasižiūrėjo, gi kai pasižiūrėję ras, tai tave užmuš. Tam būriui vilks nutilęs.* ŠLP 138 *Alaus tuo būriu da savo neturėjo – išbėgo į sodžiu, uzbonq parnešė alaus.* ŠLP 100 *Ir tie svečiai tuo būriu buvę atvažiavę.* ŠLP 130

Taigi medžiaga rodo, kad frazeologinių junginių, jų variantų ir raiškos įvairovė išsamiai dar nėra baigta fiksuoti, vadinasi, tebėra tirtina, kad geriau gebėtume tyrinėti frazeologijos centrą ir periferiją, frazeologijos raidą ir sinonimiką ir suvoktume, jog kiekvieno Lietuvos regiono frazeologinė raiška neretai šiek tiek skiriasi, įvairuoja ir ne visada patenka į fundamentaliuosius leidinius, todėl istoriniai žodynai, tarmių ir šnektų žodynai gerai papildoma minėtų leidinių medžiaga.

0.3. Frazeologizmų analizės metodologija kalbiniuose leidiniuose

Pastaraisiais metais lietuvių kalbotyroje išsakoma naujų minčių dėl frazeologizmų skyrimo kriterijų ir išdėstomas kiek platesnis požiūris į frazeologinius junginius. Siekiama apibrėžti frazeologizmų centrą ir periferiją, todėl siūloma skirti tradicinius frazeologizmus ir stabiliuosius žodžių junginius. Tradicinė frazeologizmų samprata susieta su raiškos, semantiniu, vartosenos ir stilistiniu aspektais. Tradiciniai frazeologizmai suvokiami kaip ekspresyvūs, pastovios leksinės sudėties, vientisos, apibendrintos reikšmės, apibrėžtos leksinės aplinkos žodžių junginiai¹¹.

Šie frazeologizmų atrankos kriterijai lietuvių kalbininkų išdėstomi įvairiai: vieni jų pirmiausia nurodo ekspresyvumą, vaizdingumą (Pikčilingis 1975: 348; Jakaitienė 1980: 99; Barauskaitė 1995: 60; Jakaitienė 2010: 281, 284)¹², kiti akcentuoja pastovią leksinę ir gramatinę sudėtį (Drotvinas 1975: 60; Lipskienė 1979: 9–10)¹³,

¹¹ Lietuvių kalbininkų frazeologizmų apibrėžimai, toliau pateikiami straipsnio išnašose, rodo, kad tradicinio požiūrio į frazeologizmus tebesilaikoma iki šiol.

¹² Plg.: „Frazeologizmai yra ekspresyvūs bei vaizdingi pastovios leksikos prasmiškai vientisi junginiai, kur atskirų žodžių reikšmės esti daugiau ar mažiau pasitraukusios į antrąjį planą ir kur jas temdo visumos prasmė“ (Pikčilingis 1975: 348); „Frazeologizmais, arba frazemomis, vadinami ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sandaros, vientisos reikšmės žodžių junginiai, kurie turi apibrėžtą leksinę aplinką ir nekuriama bendravimo procese, o vartojami iš atminties“ (Jakaitienė 1980: 99); (Frazeologizmai) „vaizdingi, pastovios leksinės sudėties ir gramatinės struktūros perprasminti žodžių junginiai“ (Barauskaitė 1995: 60); (Frazeologizmai) „daugiau ar mažiau vaizdingi pastovūs ir nedalomi žodžių junginiai“ (Jakaitienė 2010: 281); „Frazeologizmais lietuvių kalbotyroje leidžia laikyti vaizdingus, vientisos, perprasmintos reikšmės, pastovios leksinės ir gramatinės sandaros žodžių junginius“ (Jakaitienė 2010: 284).

¹³ Plg.: „Frazeologizmais galima laikyti pastovios leksinės ir gramatinės sudėties apibendrintos reikšmės vaizdingus žodžių junginius, turinčius gramatiškai ir semantiškai apibrėžtą aplinką, atkuriamus „bendravimo procese“ ir „vartojamus iš atminties, kaip kolektyvinės kūrybos formules“ (Vosyltė, 1972, 23)“ (Drotvinas 1975: 60); „Frazeologizmais paprastai vadinami pastovios sudėties, gramatinės sandaros ir apibendrintos semantikos stabilūs žodžių junginiai, kurių atskirų komponentų reikšmės esti silpniau arba visiškai išblėsusios, t. y. desemantizuotos“ (Lipskienė 1979: 9–10).

dar kiti iškelia semantinį kriterijų – reikšmės vientisumą (Paulauskas 1977: 6; Jakaitienė 1980: 95; Vosylytė 1985: 3; Župerka 1983: 34)¹⁴.

Kritikuoti imama vienas – vaizdingumo – skiriamasis kriterijus. Vaizdingumas, būdamas gana subjektyvus skiriamasis bruožas, pastebi Rūta Marcinkevičienė, neturėtų būti esminis frazeologizmų skyrimo požymis. Ji siūlo plėsti „tradicinę lietuviškąją frazeologijos sampratą, įtraukiant į ją įvairių tipų stabiliuosius žodžių junginius, konstrukcijas ar sakinius, nes pastovumas, sustabarėjimas, dažnas ėjimas drauge [...] turėtų būti laikomas pačiu svarbiausiu ir patikimiausiu požymiu“ (Marcinkevičienė 2001: 83)¹⁵.

Kognityvinės lingvistikos atstovai, apibrėždami frazeologizmus, dažniausiai akcentuoja žodžių junginio nedalomumą, sustabarėjimą, kalba apie frazeologizmų variantus diskurse, išskiria jų modelius (Langlotz 2006). Latvių kalbininkai frazeologizmais laiko žodžių junginio leksinį vientisumą¹⁶. Anglų mokslininkai taip pat akcentuoja žodžių sąrangą – jų buvimą drauge¹⁷. Vokiečių kalbininkai nurodo frazeologizmą kaip žodžių junginį¹⁸. Rusų mokslininkai pirmiausia akcentuoja semantinį žodžių ryšį junginyje¹⁹.

¹⁴ Plg.: „Frazeologiniai junginiai yra vientisūs ir vaizdingos reikšmės pastovūs junginiai“ (Paulauskas 1977: 6); „Frazeologizmas yra semantiškai neskaidomas žodžių junginys, kitaip sakant, jis turi apibendrintą, arba vientisą, reikšmę“ (Jakaitienė 1980: 95); „Ne visi pastovūs palyginimai laikytini frazeologizmais, nes kai kurie iš jų nėra visiškai sustabarėję, jų dėmenų reikšmė tik apibėsusi, nors visi jie atkuriami iš atminties, turi daugiau ar mažiau vientisą reikšmę ir yra vaizdingi“ (Vosylytė 1985: 3); „Frazeologizmai, arba frazeologiniai junginiai, yra semantiškai neskaidomi (vientisūs reikšmės), pastovūs, vaizdingi žodžių junginiai“ (Župerka 1983: 34).

¹⁵ Plačiau žr. Marcinkevičienė 2001: 81–98; 2010.

¹⁶ Plg.: „Prazeoloģisms ir leksiski nedaliems, sastāva un struktūras ziņā relatīvi stabils, ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme parasti saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnesumu (VPSV)“ (Oļehnoviča 2012: 30); „Frazeoloģisms ir nosacīti stabils vārdu savienojums, jo tajā var tikt ieviestas gan strukturālas, gan semantiskas variācijas gan sinhroniskā, gan diahroniskā aspektā“ (Oļehnoviča 2012: 30).

¹⁷ Plg.: „Phraseology – choice or arrangement of words; a mode of expression“ (IOD 616); „Phraseology – choice or arrangement of words; study of fixed phrases and idioms“ (OALD 672); „Phraseology – a particular mode of expression, especially one characteristic of a particular speaker or subject area: legal phraseology“ (ODE 1327); „Phrase – a small group of words standing together as a conceptual unit, typically forming a component of a clause. An idiomatic or short pithy expression“ (ODE 1327).

¹⁸ Plg.: „Phraseologie – Gesamtheit typischer Wortverbindungen, fester Fügungen, Wendungen, Redensarten einer Sprache, Idiomatik, Darstellung Zusammenstellung der Phraseologie (bes. Zu einem Stichwort in einem Wörterbuch“ (Duden 1996: 1148)

¹⁹ Plg.: „Фразеологизм – общее название семантически связанных сочетаний слов и предложений, к-рые, в отличие от сходных с ними по форме синтаксических структур, не производятся в соответствии с общими закономерностями выбора и комбинации слов при организации высказывания, а воспроизводятся в речи в фиксированном соотношении семантической структуры и определенного лексико-грамматического состава“ (БЭСЯ 559).

Frazeologizmai galimi suvokti ir kaip konceptai. Kognityvinė lingvistika atskleidė ir pagrindė mintį apie konceptualiąsias metaforas, kurios kalboje turėtų būti suvokiamos ne kaip kalbos puošmena, o kaip mąstymo proceso atspindys, t. y. kalbančiojo kalbinės raiškos būtinybė²⁰.

Taigi siūlymas praplėsti frazeologijos sampratą lietuvių kalbotyroje labai pamatuotas ir pagrįstas. O jis itin parankus istorinio tipo žodyno rengėjams, mat esama nemažai stabilijų žodžių junginių, kurie kalbos raidoje netapo frazeologizmais.

Rengiant SŽ laikytasi ne tik tradicinės frazeologijos sampratos, nes stengtasi išskelti žodyno straipsniuose frazeologijos paribiui priklausančius visus stabiliuosius žodžių junginius ir parodyti jų sintaksinį lauką. Taip daroma dėl to, kad vieni frazeologizmai ir stabilieji žodžių junginiai nevarojami dabartinėje lietuvių kalboje, kiti iš dalies varojami, bet dažniausiai jie aptinkami šių dienų Joniškio (ir ne tik to regiono) šnektų diskurse.

1. TRADICINĖ FRAZELOGIJA SLANČIAUSKO ŽODYNE

Tradiciniai frazeologizmai suvokiami kaip junginiai, pagrįsti skiriamaisiais jų narių bruožais (žr. 03). Vieni iš pagrindinių tradicinių frazeologizmų žodžių, kaip teigiama *Frazeologijos žodyne*, yra kūno dalių pavadinimai: *akis, ausis, galva, ranka, kinka, koja, nagas, papas, pilvas, plaučiai, širdis*²¹. Ne išimtis ir SŽ leksika, kur frazeologinių junginių su kūno dalių pavadinimais esama per 25. Daugiausia frazeologizmų sudaryti su aktyvią žmogaus veiklą nusakančiais žodžiais, tokiais kaip: *blaižyti, dvėsti, graužti, kuštėti* ir pan. (per 60). Nemažai frazeologizmų su artimos aplinkos daiktų ar dažnai varojamų daiktų pavadinimais, pvz.: *pečius, žvakė, kartis, bulka* ir pan. (apie 30). Per 20 frazeologizmų sudaryti gamtos reiškinių pavadinimų pagrindu, pvz.: *aušra, vasara, žiema, žaibas* ir pan., per 10 – naminių (laukinių) gyvulių (paukščių) ir jų aplinkos daiktų pavadinimų pagrindu (*kiaulė, strazdas, zuikis* ir pan.). Esama grupės frazeologizmų su drabužių ir jų dalių pavadinimais (per 3), antgamtiškų būtybių pavadinimais (per 3), minčių raiškos pavadinimais (per 5). Reikia pasakyti, kad SŽ nemažai frazeologizmų ir su rašytinei literatūrai būdingesniais žodžiais, tokiais kaip: *būrys, daiktas, galas, laikas, valia, žemė, žinia, žodis*. Tokio tipo frazeologizmų gausa veda prie minties, kad

²⁰ Plačiau apie konceptus žr. Papaurėlytė-Klovienė 2004; 2012: 3–9.

²¹ Plačiau žr.: FŽ VII.

tautosakos rinkėjai frazeologijos galėjo nusižiūrėti ir iš tuomet spausdintų leidinių, t. y. rašytinės literatūros (žr. 0.1).

Visi SŽ frazeologizmai pateikiami straipsnio pabaigoje pagal abėcėlę, pvz.:

akis sf.: [...]

◇ **akies mirksnyj** adv. bematant: *Ant to dirvono atsisedęs, tai akies mirksnyj visą svietaq parlėksi.* ŠLP 252 **akis ištempti** įdėmiai žiūrėti [...] ²² **akių gale** adv. bergint, bematant [...] **dienos akim** adv. dieną [...] **kur akys mato, o kojos neša** adv. bet kur [...] **par akis** adv. matant, akyse, akiplėšiškai [...] **po akių** adv. akyse, akivaizdoje [...] **po visų akių** adv. visiems matant [...] **prapulti iš akių** išnykti, dingti [...] **tom pačiom akim būti** naktį nemiegoti, neužmigti [...]

Pastovūs kelių žodžių, paprastai daiktavardžių, junginiai taip pat pateikiami kaip frazeologizmai, iškeliant antraštiniu žodžiu vieną kurį (pagrindinį) minėto junginio daiktavardį, plg.:

juosta sf.: [...]

◇ **dermės juosta** vaivorykštė: *Dermės juostaq pamačius, nereikia rodyt su pirštu.* ŠLSP 131

SŽ frazeologizmai, sudaryti iš skirtingų kalbos dalių, paprastai veiksmažodžio ir daiktavardžio, dėl veiksmažodžio įvairovės turi variantų. Tiesa, šie junginiai nevertintini dabartinės kalbos požiūriu, tačiau pasakų kontekstas vis dėlto leidžia juos laikyti neskaidomu junginiu – frazeologizmu. Todėl junginiai su skirtingais veiksmažodžiais SŽ pateikiami skyrium, kaip frazeologizmų variantai, pvz.:

žinia sf.: [...]

◇ (**pa-**) **duoti žinią** pasakyti, pranešti: *Sodžiaus žmonys susibėgę pasiklausę, davę esesoriumi ir uredninkui žinią.* ŠLSA 31 **nuginti žinią** pasakyti, pranešti [...]

Frazeologiniai junginiai, išplėsti kaip sakiniai, pateikiami prie įvairių žodyno straipsnių. Pavyzdžiui, **skūrą par galvą nunerti** „bausti“: *Sakės, kad ir jai širdis drebėjus: jeigui motina numanys, kad ji priim vaikesus, tai jai skūrą par galvą nuners.* ŠLSP 209 aptinkamas ir prie daiktavardžių **galva, skūra**, ir prie veiksmažodžio **nunerti**.

Jau buvo užsiminta, kad ne visi SŽ tradiciniai frazeologiniai junginiai yra patekę į lietuvių kalbos *Frazeologijos žodyną*. Pavyzdžiui, frazeologizmai *dienos akim* „dieną“, *skūrą per galvą nunerti* „bausti“, *visa galva šaukti* „rėkti, klykti“, *kavalšis atkalbėti* „užburti“, *kavalšis išnešti* „sprukti, pabėgti“, *kaip pilvas išmano* „kaip su-

²² Dėl didelės straipsnio apimties prie frazeologizmų paliekamas vienas pavyzdys arba jų iš viso atsisakoma.

manęs“, *į pilną nupokšti* „sustorėti“ ir pan. turėtų papildyti gausias lietuvių kalbos frazeologijos sluoksniu atsargas. Nemažai SŽ pateikiamų frazeologinių junginių iliustruoja baltų kalbų frazeologijos bendrumą²³.

2. STABILIEJI ŽODŽIŲ JUNGINIAI SLANČIAUSKO ŽODYNE

Kaip teigia Marcinkevičienė, šie frazeologijos periferijai priklausantys dalykai lietuvių kalbotyroje kol kas nėra plačiau tyrinėti ar / ir aprašyti. Pagrindinis jų požymis yra sustabarėjimas, dažnas tų pačių žodžių ėjimas drauge (Marcinkevičienė 2001: 83). Taigi stabiliaisiais žodžių junginiais laikomi kartu einantys žodžiai.

Stabiliesiems junginiams priskirtini: mandagumo frazės, linkėjimai, raginimai, perspėjimai, keiksmas, dalelių samplaikos, prieveiksminės konstrukcijos, įvardžių junginiai, įterpiniai, jaustukų junginiai, sintaksinės paralelės, kintamosios frazės ir pan.

SŽ stabilieji žodžių junginiai žymimi tuo pačiu sutartiniu ženklu ◊²⁴. Dažnai stabilijų žodžių junginių pagrindinis žodis yra linksniuojamasis žodis su prielinksniu. Vartojami daiktavardžio (ar būdvardžio) kilmininko, įnagininko, galininko linksnių su prielinksniais junginiai.

1 LENTELĖ. Sustabarėjusių linksnių su prielinksniais stabilieji žodžių junginiai

Junginio sandara	Pavyzdžiai
<i>iš</i> + kilmininko forma	iš akių (išrodyti) matyti; iš lengvo pamažu, lėtai, iš ūmo staiga ²⁵
<i>(ne) po</i> + kilmininko forma	po akių akyse, akivaizdoje; po galvų galvūgalyje; po valandos netrukus; ne po ilgo netrukus
<i>su</i> + įnagininko forma	su laba roda mielai; su gvaltu prievarta, prispirtinai; su šturmu garsiai, triukšmingai

²³ Plg.: *šokti į ugnį ar į vandenį* „viską padaryti“ (*iet caur uguni un ūdeni* – LLV 503), *į galvą dėtis* „įsiminti“ (*ieņemt kaut ko galvā* – LLKŽ 20), (*eiti*) *kur akys mato* „bet kur“ (*iet, kur deguns rāda* – LLV 26), *po visų akių* „visiems matant“ (*visu acu priekšā* – LLKŽ 582), *ir šiltos, ir šaltos (matyti)* „visko patirti“ (*redzējis gan baltas, gan nebalts dienas* – LLV 503), *skūra ir kaulai* „sulysęs“ (*kauli un āda* – LLV 219). Straipsnio autorės sąmoningai pasirinkti šie dvikalbiai žodynai, kuriuose frazeologiniai junginiai pateikiami kaip dabar tebevertojami abiejose kalbose. Atkreiptinas dėmesys, kad stabilijų žodžių junginių *Latvių lietuvių kalbų žodyne*, sudarytame Alvydo Butkaus (2003), pateikiama daugiau nei *Lietuvių latvių kalbos žodyne*, sudarytame Jono Balkevičiaus ir kt. (1995).

²⁴ Stabilijų žodžių junginių antraštiniais žodžiais SŽ išskeliami ir kaitomi, ir nekaitomi žodžiai. Pavyzdžiai pakartojami prie skirtingų antraštinių žodžių.

²⁵ Vertiniai skolinimosi požįūriū neaptariami.

Junginio sandara	Pavyzdžiai
<i>po</i> + įnagininko forma	po drauge kartu; po greitumu greitai, skubomis; po nevalia priverstinai; po ponais baudžiavoje;
<i>pro</i> + galininko forma	pro aušrą auštant, prieš saulės patekėjimą; pro greitumą greitai, netrukus

Reikia pasakyti, kad Vincentas Drotvinas, aptardamas struktūrinius frazeologizmų modelius, skiria dvinarį prielinksnio ir daiktavardžio frazeologizmą²⁶. *Frazeologijos žodyne* kaip frazeologizmai pateikiami daiktavardžio kilmininko (naudininko) junginiai su prielinksniais *be*, *nuo*, *po*.

SŽ tokie dvinariai junginiai skiriami prie stabilijų žodžių junginių, plg.: *be skaitliaus* „daug“ (ŠLSA 89; FŽ 613)²⁷; *be dvasios* „uždusus“ (ŠLSP 207; FŽ 172), *nuo* (vieno) *daikto* „ištisai“ (ŠLP 174, ŠLP 175, ŠLP 251, ŠLSA 297, ŠLP 76; FŽ 124), *po šiai dienai* „iki šiol“ (ŠLSP 80; FŽ 149). SŽ kaip stabilūs žodžių junginys pateikiamas ir su vardažodžiu *laikas*, plg.:

laikas sm.: [...]

◇ **pirm laiko** adv. iš anksto: *Jau pirm laiko buvo parsiprašę viens kito.* ŠLSA 74

Frazeologijos žodyne jis paminėtas kaip frazeologizmas, tik kita reikšme – „nėščia“ (FŽ 372)²⁸.

Neretai stabiliojo žodžių junginio pagrindas yra daiktavardiškos (*kas*) ar būdvardiškos (*koks*) vartosenos įvardžiai (LKG 1994: 252). SŽ tokio tipo stabilieji žodžių junginiai būtų:

koks, -ia pron.: [...]

◇ **koks noriant** bet koks: *Mes kad tik vežam pėnyčios dieną mėšlą, tai mums koks noriant pripotkas tuoj stojas: ar gvulys nukrent, ar teip koks kits pasidaro blogs.* ŠLP 156

kas pron.: [...]

◇ **ko tik (tiktai)** prt. vos vos: *Ale kad daviau, tai daviau su tuo maku – ko tik ne užmušau.* ŠLSA 93

Kaip frazeologiniai junginiai *Frazeologijos žodyne* pateikiami *nė po kam* „visai nesvarbu, visai nieko nereiškia“ (ŠLP 125; FŽ 277), iš *savęs* „savarankiškai“ (FŽ 602). SŽ iš *savės* vartojamas kita reikšme – „pats“: *O kaip tas metų galas gal būt, biedni nemokyti žmonys patys iš savės nežinojo.* ŠLSP 169 *Šita šiaučiaus roda gaspa-*

²⁶ Drotvinas 1987: 75–76.

²⁷ Pirmiausia pateikiama žodžių junginio nuoroda šaltiniuose, po jos – *Frazeologijos žodyne*.

²⁸ Plg.: *Eina vyras kariuomenėn, paliko žmona pirm laiko.* Dl.

doriam patiko, bo jie iš savės nieko neapmislijo, kokį duot atsakymą karaliui. ŠLSP 229. Ir šie frazeologizmai SŽ priskiriami stabiliesiems žodžių junginiams.

Stabiliaisiais žodžių junginiais laikytini ir prieveiksmio, kaip pagrindinio žodžio, junginiai su dalelytėmis, vardažodžiais, veiksmažodžiais.

2 LENTELE. Stabilieji žodžių junginiai su prieveiksmiais

Junginio sandara	Pavyzdžiai
anė kaip joku būdu, niekaip	<i>O aš tavo to žodžio anė kaip negaliu užmiršti...</i> ŠLP 45
kaip be kaip pakenčiamai, šiaip taip	<i>Tai būdava, sako, par dieną kaip-be-kaip, [bet] atėjo vakars, tai būdava, sako, baugu iš namų koją iškelti.</i> ŠLSA 135
nė juste nesijusti neįtant ²⁹	<i>Pasiklydęs po laukus, nesijuto nė juste, kaip sugrįžo atgal į Gedvydžius.</i> ŠLSA 39
paleisti valio išlaisvinti	<i>Paleidž jį valio, liep dirbt akį, kaip žadėjo.</i> ŠLSP 165
po drauge kartu	<i>– Ėmę su žabais plaikstyti, maišyti ir įvarę daug kitų žvirblių ir šį po drauge.</i> ŠLP 394

Frazeologijos žodyne kaip frazeologizmas pateikiamas *šiada tada* „kada nors, kažkada“ (ŠLP 100; FŽ 665) galėtų būti vertintinas kaip stabilusis žodžių junginys ir leksinės raiškos požūriu. *Frazeologijos žodyne* kaip frazeologizmas pateikiamas *kaip ne kaip* „šiaip taip, vos vos“ (ŠLSA 174; FŽ 255) visai derėtų prie iškeltųjų stabilijų žodžių junginių.

Prie stabilijų žodžių junginių priskirtini įvairūs dalelyčių, jaustukų, išiktukų junginiai, kurie nusako kalbėtojo vertinamąsias ar emocines nuostatas.

3 LENTELE. Dalelyčių, jaustukų, išiktukų pagrindu sudaryti stabilieji žodžių junginiai

Junginio sandara	Pavyzdžiai
tik tik vos vos	<i>Tą vaikėlį atradęs grodninks – ne teip greitai, ką tik gyvą, – įsinešęs į vidų ir tik tik atgaivoinęs ir auginęs.</i> ŠLP 215
led-ne-led vos vos	<i>Ėmę visi trys, bet ta galva buvus už visas smarkesnė – led-ne-led visi trys numušė.</i> ŠLP 143
čiučia liūlia sakoma sūpuojant vaiką	<i>– Učia liūlia, čiučia liūlia, uičia uičia mažuolėlis, uičia uičia varguolėlis.</i> ŠLSP 115
baldu baldais baldydamiesi, bildėdami	<i>Daugiaus šit jau apė devintą adyną iš po bažnyčios iš sklepo baldu baldais didžiausia krūva velnių įsinešę į vidurį bažnyčios grabą, atvožę ir palaidę tą paną.</i> ŠLP 119

²⁹ Prieveiksmių grupei SŽ priskiriami ir būdiniai. Plačiau žr.: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* 2006: 413.

Ištiktukų junginiai, kuriuos sudaro to paties žodžio kitos formos pakartojimas (*kabaru kabarais* „kabaraujantis, lipant“; *dulku dulkais* „skubant, lekiant“; *alu alais* „erzeliuojant, nesuprantamai kalbant“; *tutu tutais* „skubant, bėgant“ ir pan.) aki-vaizdžiai veiksmožodėja ir yra itin vaizdingi. Tokių pavyzdžių SŽ gana daug³⁰.

Negalima kategoriškai teigti, kad visi šie aptarti stabilieji žodžių junginiai visai nėra vaizdingi, nes vaizdingumas priklauso ne tik nuo asmens supratimo, bet ir nuo jo mąstysenos, kuriamo teksto leksikos parinkimo ir sintaksinės raiškos. Čia ir yra pagrindinė kliūtis, norint atskirti tradicinius frazeologizmus nuo stabilijų žodžių junginių. Vaizdingumo šleifui tvirtėjant, kalbėtojams jį dažniau vartojant, stabilūs žodžių junginys bet kada gali virsti ir tradiciniu frazeologizmu. Todėl verta dar kartą prisiminti, kad kognityvinės lingvistikos požiūriu stabilieji žodžių junginiai nevertinami kaip kalbos puošmena, bet jie yra kalbančiojo mąstymo proceso atspindžiai.

2. IŠVADOS

Lietuvių kalbos frazeologijos sanaupa, pateikta LKŽ ir FŽ, nėra ir negali būti baigtinė. Daug nefiksuotos frazeologijos esama tarmių, šnektų ir kt. žodynuose, kuriuose skirtingi ne tik tradiciniai frazeologizmai, bet ir frazeologizmų periferija – stabilieji žodžių junginiai.

SŽ straipsniuose pateikta per 580 frazeologinių junginių, per 380 frazeologizmų ir per 200 stabilijų žodžių junginių. Jie papildė lietuvių frazeologijos centrą, t. y. tradicinius frazeologizmus, ir atskleidžia plačią periferiją – „užmirštų“ stabilijų junginių funkcionavimą.

SŽ frazeologiniai junginiai rodo, kad daugiausia tradicinių frazeologizmų pagrindinis žodis yra kūno dalių pavadinimai (*akis, ausis, galva, ranka, koja, pilvas, širdis*). Nemažai jų, tikėtina, nusižiūrėta iš rašytinės literatūros, su žodžiais *būrys, daiktas, galas, laikas, valia, žemė, žinia, žodis*. Visi frazeologizmai SŽ pateikiami straipsnio pabaigoje pagal abėcėlę.

Tradiciniai frazeologizmai, sudaryti iš daiktavardžių, pateikiami iškeliant pagrindinį junginio žodį. Frazeologizmuose stengiamasi nurodyti visus variantus, ypač tų junginių, kurie sudaryti iš daiktavardžio ir veiksmožodžio. Išplėsti iki sakinio frazeologiniai junginiai yra pateikiami prie įvairių žodyno straipsnių. Tradiciniai frazeologizmai ne tik papildė frazeologijos atsargas, bet ir teikia informaciją apie baltų kalbų frazeologijos bendrybes.

SŽ kaip tradiciniai frazeologizmai skiriami ir stabilieji žodžių junginiai, žymimi tuo pačiu sutartiniu ženklu ◊. Jie dažniausiai sudaromi iš visų kalbos dalių (daik-

³⁰ Plačiau žr. Švambarytė 2000: 54; 2001: 73–84.

tavardžio, būvardžio, įvardžio sustabarėjusių linksnių su prielinksniais, prievoksmio, dalelyčių, jungtukų, jaustukų, išiktukų). Stabiliųjų žodžių junginių vartojimas ir raiška susiję su tam tikra lokaline, etnine ir istorine lietuvių kalbos raida ir kaita.

SŽ frazeologinių junginių ir stabilijų žodžių junginių variantai atskleis lokali- nes raiškos išgales, susijusias su etninės bendrijos mąstysena ir kūrybiškumu.

SŽ tradiciniuose frazeologizmuose ir stabiliuosiuose žodžių junginiuose, kaip galima spręsti iš sintaksinės junginio ir teksto raiškos, atsispindi XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vertinamieji objektai ir vertinimo kriterijai, susieti su asmeniu, asmenybės elgesiu, veikla.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Barauskaitė Janina 1995: *Leksikologija*. – *Lietuvių kalba* 1, sud. Kazimieras Župerka. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 4–78.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Drotvinas Vincentas 1987: *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius: Motiejaus Šumausko spaustuvė.

Duden 1996 – Duden. *Deutsches Universal Wörterbuch A–Z*. Nördlingen: C. H. Beck'sche Buchdruckerei.

Frazeologijos žodynas, rengė Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė; red. Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

IOD – *Illustrated Oxford Dictionary*. Vilnius: Alma littera, 2001.

Jakaitienė Evalda 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Langlotz Andreas 2006: *Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*. Amsterdam: John Benjamins B. V.

Lipskienė Jonina 1979: *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. Vilnius: Mokslas.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

LKŽ I, V, XIX, XX – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, 2-asis leid., ats. red. Jonas Kruopas. Vilnius: Mintis, 1968; 5, ats. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959; 19, vyr. red. Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999; 20, vyr. red. Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

- LLKŽ – Butkus Alvydas 2003: *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Kaunas: Aesti.
- LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*, Jons Balkevičs, Laimute Balode, Apoloniya Bojāte, Valters Subatnieks. Rīga: Zinātne, 1995.
- Marcinkevičienė Rūta 2001: Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. – *Lituanistica* 4 (48), 81–98.
- Marcinkevičienė Rūta 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: VDU leidykla.
- OALD – *Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- ODE – *Oxford Dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Oļehnoviča Ilze 2012: Frazeoloģismu komponentu substitucija Latvijas laikrakstu diskursā. – *Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 29–31.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2004: *Liūdesio koncertas lietuvių ir rusų kalbose. Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2012: Konceptualioji metafora emocinė būseną – kryptis žemyn lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. – *Gimtoji kalba* 1, 3–9.
- Paulauskas Jonas 1977: *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2. Vilnius: Mokslas.
- ŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 1974.
- ŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 1975.
- ŠLSP – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai: Jonas Trumpulis, Pranas Narvydas, Juozapas Stonevičius, Jonas Lideikis, Pilypas Grigutis, Steponas Strazdas, parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1985.
- Švambarytė Janina 2000: Poriniai išiktukai darybos ir linksnių adverbializacijos požiūriu. – *Материалы XXIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 1. Секция балтистики, 1–3 марта 2000 г. Морфология и словообразование балтийских языков*, Санкт Петербург, 54.
- Švambarytė Janina 2001: Šiaurės Lietuvos paribio išiktukai: struktūra ir reikšmė. – *Linguistica Lettica* 9. Rīga: Latviešu valodas institūts, 73–84.
- Vėlius Norbertas 1974: Matas Slančiauskas ir jo pasakos. – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 9–36.

Vėlius Norbertas 1975: M. Slančiausko užrašyta pasakojamoji tautosaka (anekdotai, sakmės, pasakojimai). – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 7–20.

Vėlius Norbertas 1985: M. Slančiausko bendradarbiai ir jų surinkta pasakojamoji tautosaka. – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai: Jonas Trumplis, Pranas Narvydas, Juozapas Stonevičius, Jonas Lideikis, Pilypas Grigutis, Steponas Strazdas, parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 7–34.

Vosylytė Klementina Birutė 1985: *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, adb. red. Skujiņa Valentīna. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007.

Župerka Kazimieras Romualdas 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslas.

БЭСЯ 1998 – *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва: Большая Российская энциклопедия.

SANTRUMPOS

Ad. – Adučiškis, Švenčionių r.	Krs. – Karsakiškis, Panevėžio r.
Aln. – Alanta, Molėtų r.	Krš. – Kuršėnai, Šiaulių r.
Avyž. – Jonas Avyžius, jo raštai.	KzR. – Kazlų Rūda, Marijampolės r.
Brž. – Biržai.	Lb. – Labanoras, Švenčionių r.
BŽ131 – Jonas Baronas. <i>Rusų–lietuvių kalbų žodynas</i> .	Lk. – Luokė, Telšių r.
C – <i>Clavis Germanico–Lithvana</i> .	Lkv. – Laukuva, Šilalės r.
Dbk. – Debeikiai, Anykščių r.	LTR (Brž.) – Lietuvių tautosakos rankraštynas, Biržai.
Dglš. – Daugėliškis, Ignalinos r.	LTR (Mrc.) – Lietuvių tautosakos rankraštynas, Marcinkonys, Varėnos r.
Ds. – Dusetos, Zarasų r.	Nt. – Notėnai, Skuodo r.
Ėr. – Ėriškiai, Panevėžio r.	PG – <i>Pagerintos Giesmju Knygos ... iš Naujo perweizdetos per F. Kursatį</i> .
Glv. – Gelvonai, Širvintų r.	Pn. – Panevėžys.
Grd. – Girdiškė, Šilalės r.	Pns. – Punkskas, Lenkija, Seinų apskritis.
Grž. – Grūžiai, Pasvalio r.	Pt. – Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, jos raštai.
J. – <i>Литовский словарь А. Юшкевича сь толкованиємь словь на русскомь и польскомь языкахь</i> .	Pv. – Pivašiūnai, Alytaus r.
J. Balč. – Juozas Balčikonis, jo raštai ir vertimai.	Rd. – Radviliškis.
Jnš. – Joniškis.	Rm. – Ramygala, Panevėžio r.
Kp. – Kupiškis.	Rod. – Rodūnia, Baltarusija, Varenavo r.
Kpč. – Kapčiamiestis, Lazdijų r.	Rš. – Rimšė, Ignalinos r.
	S. Dauk. – Simonas Daukantas, jo raštai.

Sdb. – Sidabras, Radviliškio r.	TDrIV262 (Prng.) – Tautosakos darbai, Parin-
Skdv. – Skaudvilė, Tauragės r.	gys, Ignalinos r.
Skp. – Skapiškis, Kupiškio r.	Trgn. – Tauragnai, Utenos r.
Skr. – Skirsnemunė, Jurbarko r.	Trk. – Tirkšliai, Mažeikių r.
Sl. – Salos, Rokiškio r.	Tvr. – Tverėčius, Ignalinos r.
Slm. – Salamiestis, Kupiškio r.	Ut. – Utena.
SInt. – Salantai, Kretingos r.	Užv. – Užventis, Kelmės r.
Smal. – Smalvos, Zarasų r.	Vb. – Vabalninkas, Biržų r.
Sug. – Suginčiai, Molėtų r.	Vj. – Vajasiškis, Zarasų r.
Šl. – Šiauliai.	Vkš. – Vieکشniai, Akmenės r.
Šts. – Šatės, Skuodo r.	Všn. – Viešintos Anykščių r.
Švnč. – Švenčionys.	Žem. – Žemaitė, jos raštai.

The phraseology presenting in the dictionary of Matas Slančiauskas

SUMMARY

The variety of Lithuanian phraseological word combinations, their variants and expression is not yet fully recorded. Historical dictionaries, dictionaries of dialects and subdialects constantly complement not only the core of phraseology, so-called traditional phraseologisms, but also a periphery – stable word combinations (frozen linguistic units). Such word combinations reflect the development and synonymy of phraseologisms as well as slightly different phraseological expression in each region of Lithuania, the variety of which is not always fully covered in major dictionaries.

The article deals with phraseological word combinations taken from collections of folk narratives prepared by Matas Slančiauskas and his assistants at the end of 19th and the beginning of 20th centuries.

There are more than 580 such word combinations in Slančiauskas' dictionary: over 380 traditional phraseologisms and over 200 stable word combinations. They complement the core of Lithuanian phraseology and uncover a wide periphery – functioning of “forgotten” stable combinations of words.

In traditional phraseologisms used more than 160 years ago in the areas surrounding Joniškis, the main word frequently names a part of the body (*akis* (eye), *ausis* (ear), *galva* (head), *ranka* (hand or arm), *koja* (leg), *pilvas* (stomach), *širdis* (heart)). Quite a few of them could have been taken from written sources, because the main words of phraseologisms such as *būrys* (party, group), *daiktas* (thing), *galas* (end), *laikas* (time), *valia* (will), *žemė* (earth), *žinia* (message), *žodis* (word) were more common in printing and literature.

Stable word combinations in Slančiauskas' dictionary are marked with the mark \diamond . Fossilized cases of nouns, adjectives and pronouns with prepositions make the basis of stable word com-

binations. Combinations with particles, adverbs and onomatopoeic interjections usually are not treated as phraseologisms. Stable word combinations of Slančiauskas' dictionary illustrate various possible lexical links which in some aspects could be dependent on society using a particular language, its customs, moral attitudes, fashions, vitality of a dialect, etc.

As could be judged from syntactic expression of the word combination and the text, the traditional phraseologisms and stable word combinations of Slančiauskas' dictionary can be viewed as a reflection of assessed objects and assessment criteria of the end of 19th and the beginning of 20th centuries related to a person, personal behaviour and activity.

Įteikta 2013 m. sausio 10 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

janinasvambaryte@zebra.lt